

Visegrad Group at the supra-national level, especially to the EU, is rather anti-systemic and is determined not only by certain politicians and parties, but also by states and their political institutions. The researcher proved that the deconstruction of the logic of the systemic interaction between power and opposition at the level of national countries of the Visegrad Group leads to the deconstruction of political opposition at the level of supra-national relations in the region.

Keywords: *opposition, national and supra-national opposition, systemic and anti-system opposition, Euroscepticism, countries of the Visegrad group.*

УДК .342.4(045)

Шамрай В.В, КНУ імені Тараса Шевченка

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МІЖДЕРЖАВНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення впливу процесів глобалізації на розвиток конституційного права у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції з точки зору пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства. Автор аналізує юридичний зміст правової глобалізації, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напрямку правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: *конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, національна правова система, глобалізація.*

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним з найбільш актуальних є дослідження сутності процесів конституціоналізації міжнародного права, оскільки в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції вказані процеси визначають подальші тенденції формування конституційно-право-

вих інститутів та трансформації предмету і методу конституційного права як базової галузі національного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній окремим питанням конституціоналізації міжнародного права у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції приділялася увага в працях таких учених, як М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, Ю. О. Волошин, В. Н. Денисов, В. І. Євінтов, О. В. Задорожний, В. М. Кампо, Ю. М. Капіца, О. Л. Копиленко, А. Р. Крусаян, П. Ф. Мартиненко, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, І. Д. Сліденко, П. Б. Стецюк, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко та ін.

Мета статті – дослідити основні доктринальні підходи до визначення закономірностей впливу процесів правової глобалізації та міждержавної інтеграції на конституціоналізацію міжнародного права у сучасних умовах конституційно-правового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Логічно припустити, що на міжнародно-правовому та конституційно-правовому рівнях ситуація глобалізації та значного посилення об'єктивних інтеграційних процесів потребує адекватного посилення співробітництва держав у правовій, політичній та економічно-фінансовій сфері, перш за все через зміцнення міжнародних міжурядових організацій з відповідною спеціальною компетенцією, а також розробку ефективної нормативно-правової бази щодо впровадження спільних правових стандартів у сучасних умовах глобалізації та міждержавної інтеграції.

При цьому слід враховувати, що єдиним універсальним суб'єктом міжнародного права є держава, тому, що практично не існує таких міжнародних відносин, учасником яких не могла бути держава. Крім того, міжнародна правосуб'єктність держави ніким не створюється (її ще називають фактичною, оскільки вона походить з юридичного факту – виникнення держави), вона склалася в міжнародному праві у результаті визнання як такої.

А ось держави можуть створювати інших суб'єктів міжнародного права через укладення міжнародних договорів, тому її правоздатність ще називають первинною, що пояснює доцільність використання терміну «міждержавна інтеграція» для позначення відповідних процесів зближення національних правових систем.

Згідно зі ст.1 Міжамериканської конвенції про права та обов'язки держав від 26 грудня 1933 р., держава як особа міжнародного пра-

ва повинна мати: постійне населення, визначену територію, уряд, спроможність вступати у зносини з іншими державами [1].

Проте в сучасному міжнародному праві йдеться про три основні складові держави: територія, населення, публічна влада, під якою розуміється суверенна влада (над нею не може бути ніякої іншої влади). Крім того, публічна влада має бути ефективною (легітимною). Хоча це оцінювальне поняття, і тому посилення на ефективність не завжди дозволяє вирішити питання про правосуб'єктність держави.

Усі держави рівноправні та володіють суверенітетом. Проте у міжнародному праві переважає думка, що абсолютного суверенітету не існує (нерідко він обмежується з метою забезпечення прав людини, забезпечення безпеки тощо). Юридична рівність держав як суб'єктів міжнародного права означає, що ніхто не може нав'язувати свою волю, обов'язки без її згоди. Держави в односторонньому порядку можуть визнати свій правовий статус. Наприклад, відмовляючись від певних союзів, не бажають вступати в певні міжнародні відносини і цим самим звужують коло своїх прав та обов'язків або проголосити статус нейтральної держави (Швейцарія, Австрія, Лаос, Мальта тощо), оголосити себе без'ядерною державою тощо.

До основних прав держави як основного суб'єкту міжнародного права доктрина зазвичай відносить, крім інших, наступні, що є найбільш показовими у площині практичної реалізації її правосуб'єктності: право виступати на міжнародній арені від свого імені; право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; право брати участь у створенні прав міжнародного права; право на здійснення своєї поведінки у відповідності до чинних міжнародно-правових норм; право на визнання держави в якості суб'єкту міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права; право укладати міжнародні договори; право на індивідуальну і колективну самооборону; право на відшкодування збитків, завданих внаслідок скоєння міжнародного правопорушення тощо.

Крім того, відповідно до проекту Декларації прав та обов'язків держав держави мають наступні права: право держави на здійснення юрисдикції на своїй території і над усіма особами та речами, що знаходяться в її межах, із дотриманням визнаного міжнародним правом імунітету; право держави на незалежне та вільне здійснення усіх своїх законних прав; право на індивідуальну і колективну самооборону проти збройного нападу; право нарівні з іншими держава-

ми права; право на участь у міжнародних договорах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами і обов'язок самому поважати це право та ін.

До обов'язків держав відносяться: обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів, утримуватися від втручання у внутрішні і зовнішні справи інших держав; утримуватися від подання допомоги іншій державі, яка не виконує головного обов'язку утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави чи якимось іншим чином, несумісним з міжнародним правом, або проти якої ООН вживає заходів попередження чи примусу; поважати права людини; утримуватися від визнання територіальних загарбань іншої держави, які здобуті в порушення чинного зобов'язання не застосовувати силу; добросовісно виконувати свої міжнародні зобов'язання; утримуватися від підбурювання міжусобиць на території іншої держави; встановлювати на своїй території такі умови, які б не загрожували міжнародному миру та ін.

У міжнародних відносинах держава представлена системою органів і посадових осіб. У разі порушення міжнародно-правових зобов'язань держава як суб'єкт міжнародного права несе міжнародно-правову відповідальність, незалежно від того, який її орган або посадова особа своєю поведінкою завдали шкоду міжнародному праву. Поряд із міжнародно-правовою відповідальністю держави до міжнародної кримінальної відповідальності можуть бути притягнені посадові особи.

Разом з тим, на правосуб'єктність здійснює значний вплив конституційна форма державного устрою, оскільки зазначена якість є різною за обсягом у простих і складних держав. Законодавство багатьох федеративних держав визнає сьогодні за членами федерації право зовнішніх зносин (право укладати міжнародні договори, обмінюватися представництвами тощо). Деякі члени федерації (наприклад, Росії) взагалі не мають права самостійного виходу в міждержавну сферу (тоді як законодавчо за ними визнається суверенітет). У разі потреби держави можуть укладати міжнародні договори про співробітництво своїх територіальних одиниць. Наприклад, Україна є учасником Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р., Європейської рамкової конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами та владами 1980 р. і Протоколу № 2 до неї 1998 р. тощо.

При цьому здатність держави нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення (деліктоздатність) є необхідним і обов'язковим структурним елементом міжнародної правосуб'єктності держав як основного (первинного) суб'єкту міжнародного публічного права.

За справедливим визначенням В. Н. Денисова, під відповідальністю держави слід розуміти «обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану іншій державі в результаті здійснення нею міжнародно-протиправного діяння» [2], що визначається у міжнародно-правовій доктрині як незаконні діяння, так і протиправні упущення, здійснені державою або її офіційними особами або її громадянами. Серед правових підстав відповідальності держав варто назвати існування чинного правового зобов'язання між двома державами та факт порушення даного зобов'язання відповідальною за це державою [2].

Зазначені умови настання відповідальності держав містяться, перш за все, у нормах міжнародного звичаєвого права, що віддзеркалюють практику держав та міжнародних арбітражних трибуналів. Якщо держава порушила зобов'язання, встановлене нормою міжнародного права, вона несе міжнародну відповідальність і зобов'язана поновити, наскільки це можливо, стан справ, що існував до того, як було здійснене дане порушення (повне відшкодування у формі реституції, компенсації чи сатисфакції). Ця практика сформувалася переважно на основі двосторонніх відносин між потерпілою державою та державою-правопорушницею, і у разі відмови останньої відновити порушений стан потерпіла сторона мала право звертатися до самопомогі, а саме вживати примусових заходів (вдаватися до збройних репресалій та війни, які в сучасному міжнародному праві заборонені) або не примусових заходів (економічні санкції, призупинення або припинення дії міжнародного договору) з метою або змусити державу відшкодувати завдану шкоду, або піддати її покаранню. Особливістю цих відносин було і те, що відповідальність за міжнародні правопорушення виходила з концепції «колективної відповідальності», згідно з якою лише держава може нести відповідальність за будь-яке діяння, що суперечить міжнародним нормам, яке здійснене її офіційними особами. Єдиними сферами, в яких індивіди могли бути притягнені до відповідальності за свої діяння, були: а) піратство (як міжнародний злочин); б) військові злочини (з кінця XIX ст.). Складовою звичаєвих норм про відповідальність держави є також норми, що пору-

шують зобов'язання держав стосовно поваги до прав іноземних громадян та їх власності.

Зазначені норми про відповідальність держав стосуються й порушень норм багатосторонніх конвенцій або норм, які забезпечують взаємні інтереси держав (економічні та комерційні відносини, взаємне поводження з громадянами та консульськими і дипломатичними представниками тощо).

Водночас, існує відповідальність держави за міжнародні злочини або серйозні порушення зобов'язань відповідно до імперативних норм загального міжнародного права, яка значною мірою відрізняється від відповідальності за звичайні правопорушення. Цей вид відповідальності держави виникає, коли порушуються норми, що встановлюють зобов'язання міжнародного співтовариства в цілому (*erga omnes*), а саме або звичаєве зобов'язання *erga omnes*, що забезпечує такі основні цінності всього людства, як мир, права людини чи самовизначення народів, або зобов'язання учасників норм *erga omnes*, встановлених у багатосторонніх договорах, в яких забезпечуються ці основні цінності. Стосовно цих порушень матеріальна чи моральна шкода не є необхідним елементом відповідальності держави. Відносини відповідальності виникають тут між державою-правопорушницею та всіма іншими державами, і будь-яка держава, незалежно від того, завдано чи не завдано їй матеріальної або моральної шкоди, може вимагати притягнення до відповідальності держави-порушниці. Такий акт може бути здійснений також компетентним міжнародним органом або за його ініціативою або на прохання держави. Правовою підставою для цього є не персональний чи індивідуальний інтерес, як це має місце із звичайними правопорушеннями, а інтерес міжнародного співтовариства як такого, і в цьому випадку держава або міжнародний орган діють від імені всього міжнародного співтовариства чи його більшості, виходячи з необхідності забезпечення норм даного багатостороннього договору.

Стосовно значення вини держави при визначенні відповідальності держави, то міжнародне звичаєве право не сформулювало чіткої позиції, визнаючи необхідність її врахування лише в окремих випадках, наприклад, при визначенні за певних умов розміру матеріальної шкоди. Загалом, під виною у міжнародному праві В.Н. Денисов розуміє «ставлення суб'єкта міжнародного права до своїх дій, які оцінюються іншими суб'єктами міжнародного права і / або правовими інституціями як незаконні та які потерпіла сторона пов'язує

причинно-наслідковим зв'язком з виною (наміром або недбалістю) вказаного суб'єкта» [3].

Висновки. Отже, у сучасних умовах глобалізації та міждержавної інтеграції держава стає наймогутнішим та найвідповідальнішим суб'єктом представництва й захисту національних інтересів суспільства, і саме від усвідомлення реалій цього нового світопорядку залежить і місце держави в нових світових ієрархіях, і її здатність захищати свій політичний та економічний суверенітет, і можливість справляння впливу на міжнародні та внутрішньополітичні процеси.

При цьому процеси конституціоналізації міжнародного права знаходять свій прояв у формально-юридичній площині, перш за все, через визначення принципів, форм та методів здійснення зовнішньої політики держави на рівні конституційно-правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Бібліографічний список:

1. Montevideo Convention on Duties and Rights of States (December 26, 1933). *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*. Vol. 3. Multilateral 1931-1945. Department of State Publication 8484. Washington, DC: Government Printing Office, 1969.
2. Денисов В. Н. Відповідальність держави. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / За ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. С. 101.
3. Денисов В. Н. Вина у міжнародному праві. *Великий енциклопедичний юридичний словник*. / За ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. С. 91.

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to determining the influence of globalization processes on the development of constitutional law in modern conditions of European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society. The author analyzes the legal content of legal globalization, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration. The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

Keywords: constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system, globalization.